

Κυριακή προ της Υψώσεως: Ερμηνεία της Αποστολικής περικοπής (Άγιος Ιωάννης Χρυσόστομος)

Categories : [ΘΕΟΛΟΓΙΑ](#)

Date : 10 Σεπτεμβρίου, 2021

[Γαλ. 6, 11-18]

«Ίδετε πηλίκοις ὑμῖν γράμμασιν ἔγραψα τῇ ἐμῇ χειρὶ (: δείτε με πόσο μεγάλα γράμματα σας ἔγραψα με το ίδιο μου το χέρι)» [Γαλ. 6, 11].

Σκέψου πόση **οδύνη** κατέχει τη μακάρια εκείνη ψυχή· διότι, όπως ακριβώς εκείνοι οι οποίοι περιπίπτουν σε πένθος και αφού απώλεσαν κάποιον από τους οικείους τους ή υπομένοντας κάτι από τα απροσδόκητα, ούτε τη νύκτα ησυχάζουν, ούτε την ημέρα, επειδή πολιορκεί την ψυχή τους το πένθος· έτσι και ο μακάριος Παύλος, αφού είπε λίγο για τα ήθη, πάλι επανέρχεται στα προηγούμενα, τα οποία περισσότερο τάρασαν την ψυχή του, λέγοντας τα εξής λόγια: «Κοιτάξτε με πόσο μεγάλα γράμματα σας ἔγραψα».

Εδώ τίποτε άλλο δεν υπαινίσσεται, παρά το ότι **αυτός ο ίδιος ἔγραψε την επιστολή ολόκληρη**· πράγμα το οποίο ήταν **σημείο απόλυτης γνησιότητας**· διότι σε μεν τις άλλες υπαγόρευε αυτός και ἔγραφε άλλος· και τούτο είναι φανερό από την προς Ρωμαίους επιστολή· διότι προς το τέλος λέγει: «Ἀσπάζομαι ὑμᾶς ἐγὼ Τέρτιος ὁ γράψας τὴν ἐπιστολὴν ἐν Κυρίῳ (: σας χαιρετῶ ἐν Κυρίῳ ἐγὼ ὁ Τέρτιος, που ἔγραψα με την υπαγόρευση του Παύλου αυτήν την επιστολή)» [Ρωμ. 16, 22]· εδώ όμως ο ίδιος ο Παύλος ἔγραψε ὅλη την επιστολή προς τους Γαλάτες. Και ἔκανε αυτό εδώ **και από ανάγκη**, όχι μόνο από αγάπη, αλλά και για να αναιρέσει κάθε πονηρή υπόνοια· διότι, **επειδή διαβαλλόταν για πράγματα με τα οποία δεν είχε σχέση, και λεγόταν ότι κηρύττει την περιτομή και υποκρίνεται ότι δεν την κηρύττει, για τούτο αναγκάστηκε να γράψει**

ιδιοχείρως την επιστολή, δίνοντας εκ των προτέρων έγγραφη μαρτυρία. Όσο για τη φράση «*με πόσο μεγάλα*» νομίζω ότι αναφέρεται όχι στο μέγεθος, αλλά στη **δυσμορφία** των γραμμάτων λέγοντας ότι: «*ενώ δεν γνωρίζω να γράφω πολύ καλά, αναγκάστηκα να γράψω ο ίδιος, ώστε να φράξω το στόμα των συκοφαντών*».

«Όσοι θέλουσιν εύπροσωπήσαι έν σαρκί, οὔτοι ἀναγκάζουσιν ὑμᾶς περιτέμνεσθαι, μόνον ἵνα μὴ τῷ σταυρῷ τοῦ Χριστοῦ διώκωνται. οὐδὲ γὰρ οἱ περιτετμημένοι αὐτοὶ νόμον φυλάσσουν, ἀλλὰ θέλουσιν ὑμᾶς περιτέμνεσθαι, ἵνα έν τῇ ὑμετέρα σαρκὶ καυχῆσωνται (: Ὅσοι θέλουν να κάνουν καλή εντύπωση και να αρέσουν σε ανθρώπους για πράγματα που αναφέρονται στη σάρκα, αυτοί σας παρακινούν και σας παρασύρουν να κάνετε περιτομή, μόνο και μόνο για να μην καταδιώκονται από τους Ιουδαίους, για το κήρυγμα που αναφέρεται στον σταυρό του Χριστού. Γι' αυτό και μόνο σας αναγκάζουν να περιτέμνεστε. Και αυτό αποδεικνύεται από το ότι ούτε και αυτοί που έχουν περιτμηθεί τηρούν τις τελετουργικές διατάξεις του νόμου, τις καθάρσεις δηλαδή και τις ζωοθυσίες, αλλά θέλουν να περιτέμνεστε εσείς, για να καυχηθούν αυτοί για τη δική σας σάρκα. Θέλουν δηλαδή να καυχηθούν ότι σας έπεισαν να δεχθείτε την περιτομή)» [Γαλ. 6, 12-13].

Εδώ δείχνει αυτούς ότι υπομένουν αυτό, όχι με τη θέλησή τους, αλλά ότι αναγκάζονται, δίνοντάς τους αφορμή να αναχωρήσουν, και σχεδόν απολογούμενος υπέρ αυτών και προτρέποντας να φύγουν ταχέως. Και τι σημαίνει ότι «θέλουν να φανούν ευάρεστοι με εξωτερικά μέσα»; Σημαίνει ότι **θέλουν να δοξάζονται από τους ανθρώπους**. Επειδή δηλαδή κατηγορούνταν από τους Ιουδαίους ότι αποστάτησαν από τα πάτρια έθνη, «για να μην κατηγορούνται για αυτά», λέγει, «θέλουν να σας καταστρέψουν, απολογούμενοι στους Ιουδαίους μέσω της δικής σας της σάρκας». Και αυτά τα έλεγε, για να δείξει ότι **δεν έπρατταν αυτά για του Θεό**. Σαν να έλεγε ότι δεν είναι υπόθεση ευσεβείας αυτό το οποίο γίνεται· **για ανθρώπινη ματαιοδοξία γίνονται όλα αυτά**, χάριν αρεσκείας στους απίστευτους· διότι οι πιστοί κατασφάττονται και περιτέμνουν τους εαυτούς τους· **και προτιμούν να προσβάλλουν τον Θεό για να αρέσουν στους ανθρώπους**.

Ύστερα, δείχνοντας ότι και από αλλού είναι στερημένοι από κάθε συγγνώμη, **ελέγχει πάλι αυτούς, όχι μόνο για το ότι θέλουν να αρέσουν σε άλλους, αλλά και διότι παραγγέλλουν αυτό από δική τους κενοδοξία**. Για τον λόγο αυτόν και πρόσθεσε: «για να καυχηθούν για τη συμμόρφωσή σας σε έναν εξωτερικό τύπο», σαν να έχουν μαθητές και να είναι διδάσκαλοι. Και ποια η απόδειξη για αυτά; «Διότι ούτε αυτοί φυλάσσουν τον νόμο», λέγει. Αλλά και εάν τον φύλασσαν, και πάλι θα ήσαν άξιοι κατηγορίας· **τώρα όμως και ο σκοπός τους είναι διεφθαρμένος**.

«Έμοι δὲ μὴ γένοιτο καυχᾶσθαι εἰ μὴ έν τῷ σταυρῷ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ (: εγώ όμως δεν κινούμαι από τέτοια αμαρτωλά ελατήρια. Ποτέ να μη συμβεί εγώ να

καυχηθῶ για τίποτε άλλο παρά μόνο για το ότι ο Ιησούς Χριστός για χάρη μου πήρε μορφή δούλου και σταυρώθηκε για τη σωτηρία μου. Μόνο καύχημα μου είναι ο σταυρικός θάνατος του Κυρίου μας Ιησού Χριστού)» [Γαλ. 6, 14]. Και βεβαίως το πράγμα φαίνεται ότι είναι επουείδιστο, αλλά για τους κοσμικούς και τους απίστους· ενώ στους ουρανοὺς και στους πιστούς είναι δόξα, και μάλιστα η μεγίστη· διότι και η πτωχεία είναι πράγμα επουείδιστο, αλλά για εμάς είναι καύχημα. Και δεν είπε «εγώ δεν καυχώμαι» ή «εγώ δεν θέλω να καυχώμαι», αλλά «σε εμένα μη γένοιτο»· απευχήθηκε αυτό σαν κάτι άτοπο, και ζήτησε τη συμμαχία του Θεού για να το κατορθώσει αυτό.

Και τι είναι το καύχημα του σταυρού; **Ότι ο Χριστός έλαβε τη μορφή δούλου για εμένα, και έπαθε όσα έπαθε για εμένα τον δούλο, τον εχθρό Του, τον αχάριστο· αλλά τόσο με αγάπησε, ώστε και τον εαυτό Του να παραδώσει σε κατάρρα. Είναι δυνατόν να γίνει τίποτε ισάξιο προς αυτό;** Διότι εάν οι δούλοι, όταν απλώς επαινούνται από τους κυρίους τους, και τούτο παρά το ότι ανήκουν στο ίδιο γένος, στο ανθρώπινο, υψηλοφρονούν, πώς δεν πρέπει να καυχόμαστε, όταν ο Δεσπότης, ο αληθινός Θεός, δεν ντρέπεται τον σταυρό για χάρη μας; **Ας μην ντρεπόμαστε λοιπόν ούτε εμείς την απερίγραπτη φροντίδα Του. Αυτός δεν ντράπηκε να σταυρωθεί για εμένα, και εσύ ντρέπεσαι την άπειρο φροντίδα Του;** Όπως ακριβώς εάν κάποιος δεσμώτης χωρίς να ντρέπεται τον βασιλιά, όταν ήλθε στη φυλακή και τον ελευθέρωσε από τα δεσμά δια του εαυτού του, ντρέπεται αυτόν γι' αυτό. Αλλά αυτά είναι εσχάτης παραφροσύνης· διότι **για τούτο μάλιστα πρέπει να καυχιόμαστε.**

«**Δι' οὗ ἔμοι κόσμος ἔσταύρωται κἀγὼ τῷ κόσμῳ (: και με την πίστη στον θάνατό Του αυτόν, έχει νεκρωθεί και έχει χάσει τη δύναμή του ο κόσμος για μένα. Αλλά και εγώ έχω νεκρωθεί για τον κόσμο)**» [Γαλ. 6, 14]. **«Κόσμο» ονομάζει τώρα, όχι τον ουρανό, ούτε τη γη, αλλά τα βιοτικά πράγματα, τον έπαινο των ανθρώπων, την ακολουθία, τη δόξα, τον πλούτο, όλα αυτά τα οποία φαίνονται λαμπρά.** Αυτά λοιπόν έχουν νεκρωθεί για εμένα. **Τέτοιος πρέπει να είναι ο Χριστιανός, αυτά τα φωναχτά λόγια του Παύλου πάντοτε να φέρει παντού μέσα του.** Δεν αρκέστηκε λοιπόν μόνο στον προηγούμενο τρόπο της νεκρώσεως, αλλά και άλλο πρόσθεσε λέγοντας: «και εγώ για τον κόσμο», εννοώντας ότι είναι διπλή η νέκρωση και λέγοντας ότι και εκείνα είναι για εμένα νεκρά, και εγώ για εκείνα, και **ούτε μπορούν αυτά να με κυριεύσουν και να με υποδουλώσουν·** διότι είναι νεκρά άπαξ δια παντός· και διότι είμαι νεκρός και εγώ για αυτά. **Τίποτε μακαριότερο δεν υπάρχει από αυτήν τη νέκρωση· διότι αυτή είναι η βάση της μακαρίας ζωής.**

«**Ἐν γὰρ Χριστῷ Ἰησοῦ οὔτε περιτομή τι ἰσχύει οὔτε ἀκροβυστία, ἀλλὰ καινὴ κτίσις· καὶ ὅσοι τῷ κανόνι τούτῳ στοιχήσουσιν, εἰρήνη ἐπ' αὐτοὺς καὶ ἔλεος, καὶ ἐπὶ τὸν Ἰσραὴλ τοῦ Θεοῦ (: Είμαι νεκρωμένος για**

τον κόσμο, και τίποτε από αυτόν δεν με δελεάζει ούτε με φοβίζει· διότι στην κοινωνία και την ένωση με τον Χριστό ούτε η περιτομή έχει καμία αξία, ούτε η ακροβυστία, αλλά ισχύει νέα κτίση και δημιουργία. **Η καινή αυτή κτίση είναι η αναγέννηση που δίνει ο Χριστός σε κάθε πιστό με τη δύναμη της απολυτρωτικής Του σταυρικής θυσίας.** Και όσοι θα ακολουθήσουν τη διδασκαλία αυτή για τη νέα κτίση και θα την έχουν **ως μέτρο και υπόδειγμα** για να συμμορφώσουν τη ζωή τους με αυτή, ας έχουν επάνω τους την ειρήνη και το έλεος· αλλά και γενικότερα όλος ο νέος Ισραήλ της χάριτος, ο νέος λαός που με την πίστη έγινε εκλεκτός στον Θεό και αντικατέστησε τον παλαιό κατά σάρκα Ισραήλ)» [Γαλ. 6, 15-16].

Είδες σε πόσο ύψος τον ανέβασε η δύναμη του Θεού; **Διότι, όχι μόνο νέκρωσε στον εαυτό του όλα τα πράγματα του κόσμου, αλλά τον κατέστησε και από τον παλαιό τρόπο ζωής πολύ ανώτερο.** Τι είναι ίσο προς αυτήν τη δύναμη; Διότι αυτόν ο οποίος ήταν πρόθυμος και να σφαγεί ακόμη, και άλλους να σφάζει υπέρ αυτής της περιτομής, **αυτόν έπεισε ο σταυρός, αφού θεωρήσει ίση την ακροβυστία προς αυτήν, να επιζητεί πράγματα ξένα και παράδοξα και τα υπεράνω των ουρανών ευρισκόμενα.** «**Νέα δημιουργία**», λοιπόν, ονομάζει τον δικό μας χριστιανικό τρόπο ζωής, και για όσα έχουν γίνει, και για όσα πρόκειται να γίνουν· για τα όσα μεν έχουν γίνει, **διότι η ψυχή μας, έχοντας παλαιωθεί από το γήρας της αμαρτίας, αμέσως ανανεώθηκε δια του βαπτίσματος, σαν να δημιουργήθηκε από την αρχή, γι' αυτό νέο και ουράνιο τρόπο ζωής επιζητούμε· για όσα επίσης πρόκειται να γίνουν, διότι και ο ουρανός και η γη και ολόκληρη η δημιουργία, θα οδηγηθεί σε αφθαρσία μαζί με τα δικά μας σώματα.**

«Μη λοιπόν μου ομιλείς για περιτομή», λέγει, «η οποία τίποτε πλέον δεν μπορεί να επιτύχει»· διότι πώς θα φανεί αυτή, όταν όλα τόσο έχουν μεταβληθεί; **Αλλά να επιζητείς τα νέα πράγματα της χάριτος· διότι αυτοί οι οποίοι επιδιώκουν αυτά, αυτοί θα απολαύσουν και ειρήνη και φιλανθρωπία, και αξίως θα ονομάζονται με το όνομα του Ισραήλ· όπως βεβαίως εκείνοι οι οποίοι φρονούν τα αντίθετα, ακόμη και αν κατάγονται από εκείνο και φέρουν την ονομασία του, έχουν εκπέσει από όλα αυτά, και από τη συγγένεια και από την επωνυμία αυτή· διότι οι κυρίως Ισραηλίτες είναι αυτοί οι οποίοι δύνανται να τηρούν αυτόν τον κανόνα, δηλαδή να απέχουν από τα παλαιά και να επιδιώκουν τα της χάριτος.**

«Τοῦ λοιποῦ κόπους μοι μηδεὶς παρεχέτω (: Στο εξής ας μη μου δημιουργεί κανείς κόπους και ενοχλήσεις, ζητώντας από εμένα να απολογούμαι για όσα κάνω)» [Γαλ. 6, 17]. Εδώ όχι από κόπωση, ούτε από κακία τα λέγει αυτά· διότι αυτός ο οποίος είναι πρόθυμος τα πάντα και να κάνει και να πάθει για τους μαθητές, πώς θα διαλυόταν και θα έπεφτε τώρα; Εκείνος ο οποίος λέγει: «**ἐπίστηθι**

εὐκαίρως ἀκαίρως (: στάσου επιτηρητής και επίμονος καθοδηγητής στους ακροατές σου όχι μόνο σε περιστάσεις κατάλληλες αλλά και σε εκείνες που φαίνονται ακατάλληλες)» [Β΄Τιμ. 4, 2] και «μήποτε δῶ αὐτοῖς ὁ Θεὸς μετάνοιαν εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας, καὶ ἀνανήψωσιν ἐκ τῆς τοῦ διαβόλου παγίδος (: να παιδαγωγεί και να συνεντίζει με πραότητα εκείνους που ἔχουν αντίθετα φρονήματα. Ποιος ξέρει μήπως καμιά φορά τους δώσει ο Θεός μετάνοια, και οδηγηθούν στην πλήρη και ορθή γνώση της αλήθειας και συνέλθουν από τη μέθη όπου τους ἔχει φέρει η παγίδα της πλάνης, στην οποία τους ἔπιασε ο διάβολος, και τους συλλάβει τώρα ως αιχμαλώτους ο δούλος του Θεού, ἔτσι ὥστε να εφαρμόζουν το θέλημα Εκείνου)» [Β΄Τιμ. 2, 25-26], **για ποιο λόγο τα λέγει αυτά; Για να αναστείλει τη ράθυμη προαίρεσή τους, και να τους εμβάλει περισσότερο φόβο και να τους στερεώσει στους νόμους τους οποίους ἔθεσε ο ἴδιος και να μην επιτρέψει αυτούς συνεχώς να τους ταράσσουν.**

«Ἐγὼ γὰρ τὰ στίγματα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ ἐν τῷ σώματί μου βαστάζω (: διότι ἐγὼ βαστάζω στο σώμα μου τα σημάδια των πληγών που δέχτηκα για τον Κύριο Ἰησοῦ. Και οι πληγές μου αυτές είναι η απολογία μου)» [Γαλ. 6, 17]. Δεν εἶπε «ἔχω», ἀλλά «βαστάζω», ὅπως κανείς καυχίεται για τρόπαια ἢ βασιλικά σημάδια· αν και φαίνεται και αυτό πάλι ὅτι εἶναι εντροπή. Αλλά **αὐτός για τα τραύματα καυχίεται**· και ὅπως οι σημαιοφόροι από τους στρατιώτες, ἔτσι και αὐτός αγάλλεται να φέρει τραύματα. Γιατί ὁμως λέγει αὐτό; «Λαμπρότερο από κάθε λόγο, από κάθε φωνή απολογούμαι μέσω αυτών», λέγει· διότι αυτά εκβάλλουν **φωνή ισχυρότερη από τη φωνή της σάλπιγγας** προς εκείνους οι οποίοι αντιλέγουν και λέγουν ὅτι «υποκρίνομαι ως προς την πίστη και ὅτι λέγω κάτι για να ἀρέσω στους ανθρώπους»· διότι οὔτε εἴαν κανείς ἐβλεπε στρατιώτη να ἐξέρχεται της παρατάξεως ματωμένος και να ἔχει ἀμέτρητα τραύματα θα ἀνεχόταν να κατηγορεῖ αὐτόν ως δειλό και προδότη ενώ φέρει στο σώμα του την ἀπόδειξη της ἀνδραγαθίας.

«Και από ἐμένα λοιπόν, αυτές τις ἀποδείξεις να ἔχετε», λέγει. «Και εἴαν κανείς θέλει να ἀκούσει την ἀπολογία μου και να μάθει τη γνώμη μου, **ας βλέπει τα τραύματα, τα οποία δίδουν μεγαλύτερη ἀπόδειξη των ὅσων εἰπώθηκαν και γράφτηκαν ἐδῶ**». Αρχίζοντας την ἐπιστολή, από την ἀμεση μεταστροφή του, ἔδειξε σαφώς την ἀνυπόκριτη πρόθεσή του· τελειώνοντας ἐπίσης την ἀπέδειξε από τους κινδύνους που προήλθαν από αὐτή τη μεταστροφή του από τον ἰουδαϊσμό στον Χριστιανισμό· διότι, για να μη λέγει κανείς ὅτι μεταστράφηκε μεν από ορθή σκέψη, ἀλλά δεν παρέμεινε στην ἴδια καλή προαίρεση, για το ὅτι και παρέμεινε σε αὐτήν, **φέρει μάρτυρες τους πειρασμούς, τους κινδύνους, τις πληγές.**

Ἵστερα, αφού ἀπολογήθηκε σαφώς για ὅλα, και αφού ἔδειξε ὅτι τίποτε δεν εἶπε από θυμό και μίσος, ἀλλά ὅτι ἔχει ἀμετακίνητη την ἀγάπη προς αὐτούς, πάλι ἀποδεικνύει αὐτό, κλείνοντας τον λόγο του με μια ευχή η οποία εἶναι **πλήρης μυρίων ἀγαθῶν** και λέγοντας: «Ἡ χάρις

τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ τοῦ πνεύματος ὑμῶν, ἀδελφοί· ἀμήν (: Σας εὐχομαι, ἀδελφοί, ἡ χάρις του Κυρίου μας Ἰησοῦ Χριστοῦ νὰ ενισχύει καὶ νὰ ενδυναμώνει τις πνευματικὲς σας δυνάμεις, ὥστε νὰ διατηρεῖτε πάντοτε τον αγιασμό που σας ἔδωσε το Ἅγιο Πνεῦμα)» [Γαλ. 6, 18]. Με τον τελευταίο αυτόν λόγο επισφράγισε ὅλα τα μέχρι τώρα· διότι δεν εἶπε απλῶς: «μαζί σας», ὅπως στις ἄλλες ἐπιστολές, ἀλλά: «με το πνεῦμα σας», απομακρύνοντάς τους ἀπὸ τα σαρκικά, καὶ δείχνοντας παντοῦ την ευεργεσία του Θεοῦ, καὶ υπενθυμίζοντας τη χάρη την ὁποία ἀπόλαυσαν, δια της ὁποίας ἦταν ικανός νὰ τους απομακρύνει ἀπὸ κάθε ἰουδαϊκὴ πλάνη· διότι, ἀφοῦ ἔλαβαν το Πνεῦμα, δεν βρίσκονταν πλέον στην πτωχεία του νόμου, ἀλλὰ **στη δικαίωση την προερχόμενη ἀπὸ την πίστη**· καὶ το ὅτι διατηρήθηκαν σε αὐτήν, ὄχι ἀπὸ την περιτομή, ἀλλὰ ἀπὸ τη χάρη ἐγίνε πάλι. Για τον λόγο αυτόν ἐκλείσει την παραίνεση **με ευχή**, καὶ ἀφοῦ προηγουμένως τους θύμιζε τη χάρη καὶ το Πνεῦμα, καὶ συγχρόνως τους εἶπε *ἀδελφούς*, καὶ παρακάλεσε τον Θεό νὰ ἀπολαμβάνουν αὐτά στο διηνεκές καὶ ἀσφάλισε τους ἀνθρώπους με διπλό τρόπο· διότι το ἴδιο καὶ ευχή καὶ ολόκληρη διδασκαλία ἦταν των ὅσων εἰπώθηκαν, ἡ ὁποία ἐγίνε γι' αὐτούς σαν διπλό τείχος· διότι καὶ ἡ διδασκαλία, υπενθυμίζοντας σε αὐτούς ὅσα ἀγαθὰ ἀπόλαυσαν, **περισσότερο τους στερέωνε τα δόγματα της ἐκκλησίας**· καὶ ἡ ευχή επικαλούμενη τη χάρη καὶ πείθοντάς τους νὰ παραμένουν, δεν ἄφηνε το πνεῦμα τους νὰ μετατεθεῖ. Καὶ εφόσον Αὐτό υπήρχε σε αὐτούς, ολόκληρη ἡ πλάνη ἀποδιωκόταν σαν σκόνη.

ΠΗΓΕΣ:

- <https://greekdownloads3.files.wordpress.com/2014/08/in-epistulam-ad-galatas-commentarius.pdf>
- Ἰωάννου του Χρυσοστόμου Ἄπαντα τα ἔργα, *Υπόμνημα στην Προς Γαλάτας ἐπιστολήν*, ομιλία Γ' [επιλεγμένα ἀποσπάσματα], πατερικὲς ἐκδόσεις «Γρηγόριος ο Παλαμάς» (ΕΠΕ), ἐκδ. οἶκος «Το Βυζάντιον», Θεσσαλονίκη 1979, τόμος 20, σελίδες 397-409.
- Π. Τρεμπέλα, *Ἡ Καινὴ Διαθήκη με σύντομη ἐρμηνεία* (ἀπόδοση στην κοινὴ νεοελληνικὴ), ἐκδόσεις ἀδελφότητος θεολόγων «Ὁ Σωτήρ», ἐκδοση τέταρτη, Αθήνα 2014.
- *Ἡ Καινὴ Διαθήκη, Κείμενον καὶ ἐρμηνευτικὴ ἀπόδοσις* ὑπὸ Ἰωάννου Κολιτσάρα, ἐκδόσεις ἀδελφότητος θεολόγων «Ἡ Ζωή», ἐκδοση τριακοστὴ τρίτη, Αθήνα 2009.
- *Ἡ Παλαιὰ Διαθήκη κατὰ τους εβδομήκοντα*, Κείμενον καὶ σύντομος ἀπόδοσις

του νοήματος υπό Ιωάννου Κολιτσάρα, εκδόσεις αδελφότητος θεολόγων «Η Ζωή», έκδοση τέταρτη, Αθήνα 2005.

- http://users.sch.gr/aiasgr/Palaia_Diathikh/Biblia/Palaia_Diathikh.htm
- http://users.sch.gr/aiasgr/Kainh_Diathikh/Biblia/Kainh_Diathikh.htm
- Liddell & Scott, Λεξικό της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας (Επιτομή του Μεγάλου Λεξικού, εκδ. Πελεκάνος 2007),
- http://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/tools/liddell-scott/index.html

(Επιμέλεια κειμένου: Ελένη Λιναρδάκη, φιλόλογος)